

Kristne friskoler gennem 200 år

» | Af professor, dr. theol. Kurt E. Larsen, Menighedsfakultetet

Danmark har en enestående historie vedrørende frie skoler. Denne artikels forfatter arbejder som kirkehistoriker og giver fra sin vinkel et overblik over kristne skoler gennem de sidste 200 år: Fra hvilke kristne miljøer de forskellige typer af skoler er opstået, og hvilket præg de derfor fik.

De Stærke Jyders privatskoler

Fra år 1800 var der på Vejle-egnen en kamp mellem gammeldagstroende kristne bønder og håndværkere på den ene side og myndighederne i skole, kirke og kancelli på den anden side. De Stærke Jyder kæmpede en heltemodig kamp for at bevare det, der for dem var den sande bibelsk-lutherske kristendom i skole og kirke. Særligt gjaldt det for dem om at bevare gamle bøger, såsom Erik Pontopidans katekismusforklaring *Sandhed til Gudfrygtighed*. Man holdt i perioder sine børn hjemme fra skole for at undgå deres påvirkning af falsk lære, og det kostede bøder og fængsel.

I 1831 bad de vakte i det langstrakte Øster Snede sogn – med henvisning til afstanden – om lov til at give privatundervisning i den sydlige del af sognet. For den danske almue var der ellers skolepligt siden skolelovene af 1814, mens der var præcedens for, at højere samfundslag kunne holde privatlærere. Den frihed udstraktes nu altså undtagelsesvist til De Stærke Jyder. Disse ansatte så én af deres egne til at undervise i regning, læsning og religion. Der kom snart flere kampe om skolesagen. De vakte fik fortsat bøder og arbejdede politisk for deres sag.

I 1839 bestemte myndighederne i København endelig, at de Stærke Jyder selv måtte bestemme over deres børns religionsundervisning, og fra 1842 fik de desuden lov til at drive egne privatskoler. På få år oprettedes otte privatskoler, og i alt fik De Stærke Jyder oprettet 13 private skoler nord for Vejle. De 12 af dem eksisterede i

gennemsnit i 70 år. En del af forklaringen på deres lukning var dels tidens almindelige udvikling dels en velment, men snæver skoletænkning, hvor skolen handlede om ved hjælp af bestemte gamle bøger at vise vejen til Himlen, hvorfor børn ikke behøvede at lære geografi! En enkelt af de gamle privatskoler findes endnu i bedste velgående, Bøgballer kristne Friskole, der har overlevet i kraft af en løbende modernisering.

Grundtvigs og Kolds skoletanker – og de frie skoler

Der var åndelige vækkelser i den danske bondestand efter 1800. De Stærke Jyder var den første, men efter 1820 opstod den største, på Kerteminde-egnen. Den fynske forsamlingsbevægelse var også pietetisk-luthersk i sit præg, men mere udadvendt og missionerende. Rundt om i landet voksede gudelige forsamlinger frem i 1830'erne, og efter 1840 blev nogle af disse påvirket af Grundtvigs tanker.

Københavnpræsten N. F. S. Grundtvig blev i vakte kredse opfattet som vækkelsesfolkets ven i kraft af sin kamp for klassisk kristendom, jf. hans sang *De hellige os verden kalder*. I virkeligheden var der i alle henseender langt fra den vidtløftige kulturpersonlighed til de pietetiske lægfolk i de gudelige forsamlinger. Grundtvigs tanker om en fornyelse af Danmark på kirkelig og folkelig-national grund blev imidlertid taget til hjerte af en stor del af de vakte. Det skyldtes især påvirkning fra unge Grundtvig-prægede præster, der dels solidariserede sig med vækkelsesfolk, dels prægede dem med nye tanker. Selv på Vejle-egnen var der folk, der forlod De Stærke Jyder og engagerede sig mere bredt i kirke, samfundsliv, politik og skolesag på grundtvigsk vis.

En del af Grundtvigs vision for fornyelse af det danske folk var en ny slags skole med en ny pædagogik. Mennesket kunne kun lære sig selv at kende

ved mødet med historie og digtning, og først når mennesket havde lært sig selv at kende som menneske, kunne det lære Gud at kende: *Menneske først og kristen så*. Børn skulle ikke terpe katekismus-stof og anden udenadslære, som De Stærke Jyder mente, men der skulle fortælles. Bibelhistorie og danmarkshistorie skulle gøres levende for børnenes hjerte ved en engageret lærers levende ord. Eksamen skulle der ikke være, og slet ikke i religion, for troen var ikke nogen skolesag. Skolen kunne højst udføre en slags Johannes-Døber-gerning som vejbereder for den tro, der var knyttet til gudstjenesten, hvor Kristus var levende til stede ved dåb og nadver.

Grundtvigs tanker blev ført ud i praksis gennem hans selvstændige elev, Kristen Kold (1816-1870). Denne havde også sin baggrund i de gudelige forsamlinger og havde virket som missionær i det nuværende Tyrkiet. Hjemvendt derfra oprettede han i 1852 i Dalby ved Kerteminde Danmarks første friskole, og siden var Kold involveret i oprettelse af omkring 100 friskoler. I 1851 havde han i Ryslinge oprettet en højskole, hvor han opli- »»

FOTO: BERNHINSSWOLTER

»» vede og oplyste en flok bønderkarle, mens han samtidig delte deres livsvilkår og sov på samme høloft.

Kolds frihedstanker og skolevirksomhed bredte sig i den del af vækkelsen, der var præget af Grundtvig, og således opstod den række af frie skoler, som kaldes grundtvigsk-koldske. Her førtes den kristelige arv videre, koblet sammen med socialpolitiske og nationale anliggender i bondestanden, der dengang var talmæssigt dominerende i landet. De grundtvigsk-koldske skoler fører stadig arven videre ved vægtlægning på dansk sprog og historie, på sang og kristendom, ved vægt på fortælling som pædagogisk redskab, ved stor indflydelse til forældrekredsen bag skolen og ved at lægge vægt på at se friskolen som et integreret led i lokalsamfundets folkelige liv.

Frie skoler var det grundtvigsk-koldske ideal. De grundtvigsk-koldske skoler fyldte ordet *friskole* med et nyt indhold. Tidligere havde man haft mange friskoler i landet, men hos disse lå det frie i, at de var gratis: Forældrene var frie for at betale. Hos de grundtvigsk-koldske lå det frie i et principielt frihedssyn: At være frie i forhold til lektier, pensum, eksamen og tro.

De grundtvigske kæmpede politisk for at få lov til at virkeliggøre disse skoleidealer, og de havde dengang en uforholdsmæssig stor politisk indflydelse. Dels fordi de var stærkt politisk engagerede og fik en vigtig politisk platform i partiet Venstre. Dels fordi de var i pagt med stærke holdninger i det danske folk: Som national bevægelse havde man medvind i en tid, hvor nationalfølelsen stod stærkt i kraft af det slesvigske spørgsmål, der kulminerede i krigene 1848 og 1864. Grundtvig var national skjald, og som sådan blev han folkeeje, idet ikke alle huskede på, at han også var en gammeldags kristen. De grundtvigske tanker om folkelighed havde også medvind i en tid, hvor bondestanden var ved at rejse hovedet og kræve ligeret og selvbestemmelse.

I kraft af politisk medvind slog friskoletanken igennem lovgivningsmæssigt, så man i Danmark fra og med 1855 ikke længere havde skolepligt (altså for almuen!), men derimod undervisningspligt for alle. Fra 1864 blev friskolerne også fritaget fra at skulle stå under skolekommissionernes

kontrol, når det gjaldt kundskaber i religion. Dermed var vejen banet for friskoledannelser, der boomed i årene 1870-1890. Der blev i 1890'erne øgede muligheder for statstilskud til drift af skoler, og dette tilskud øgedes yderligere i 1946.

I dag er 330 frie grundskoler i Dansk friskoleforening, der vedkender sig arven fra den grundtvigsk-koldske tradition. Det er over halvdelen af alle landets frie grundskoler. Det fremgår af www.friskoler.dk, at Grundtvig står nævnt i mere end 100 friskolers værdigrundlag, ligesom mange efterskoler og højskoler vedkender sig Grundtvig. Kold synes i dag derimod at være mere glemt!

Grundtvigs og Kolds skoletanker var en forståelig reaktion mod terpepædagogik, men det var også udtryk for en for ensidig tankegang. Gennem kirkens historie har man ikke stillet tro og skole op som modsætninger til hinanden: Troen er *også* en skolesag. Den kristne tro har en læremæssig side, så man intellektuelt har brug for at tilegne sig viden om Guds lov, om frelsens historie og den kristne tros hovedpunkter. Helt fra oldkirkens tid har den kristne kirke derfor også satset massivt på undervisning. Og der er ikke grund til at sætte fortællingen op som en modsætning til pensum, karaktergivning og eksamensafholdelse.

Indre Missions skoler – og skolesyn

I værket *Dansk Skolehistorie, bind 3 (2014)* taler man om "indremissionsske og pietistiske friskoler", uden at angive antal. Faktum er, at der uden for De Stærke Jyders områder var ganske få. Man kan finde et eksempel på, at et Indre Missions missionshus er blevet brugt til friskole i en overgang (Try i Vendsyssel), men som en ren undtagelse.

Indre Mission blev til i 1861 for at arbejde for vækkelse og for at samle de troende. I erklæret modsætning til frikirker og frimenigheder ville Indre Mission være en *kirkelig* forening, der ville ændre hjerterne – ikke strukturerne. Man ville fylde sognets kirke og skoler med åndeligt liv. Den store pædagogiske indsats blev lagt i søndagskolerne, der blev iværksat fra 1880 og kulminerede i breddevirkning i 1950'erne: I 1950 gik 94.000 børn i en søndagsskole med tilknytning til Indre

Mission. I øvrigt var selve navnet til debat, for var det ikke rigtigere at tale om Indre Missions "børnegudstjeneste", frem for "søndagsskole", der mindede om endnu en ugedag med skolegang?

I Indre Missions tidlige tid havde man tænkt at oprette egne højskoler, men på eget initiativ startede præsten Ad. L. Hansen i Nørre Nissum ved Lemvig i 1887 en højskole med 15 elever i præstegården. Indre Missions bestyrelse støttede fra starten denne højskole. Indre Missions fremgang og den voksende modsætning til den grundtvigske del af vækkelsen betød, at der var behov for højskoler i direkte tilknytning til Indre Mission. Snart kom der flere højskoler i andre egne af landet. Fx blev der i Haslev bygget en højskole, der siden suppleredes med landbrugsskole, seminarium, gymnasium, en udvidet højskole og en håndværkerskole.

Ad. L. Hansens mål med skolen i Nr. Nissum var *at vække og nære et alvorligt kristenliv hos de unge og meddele dem nyttige kundskaber, så de kan blive troende, dygtige og oplyste mænd/kvinder i deres stand*. Sætningen viser Indre Missions særlige skolesyn. Danske højskoler var aldrig en ren grundtvigsk størrelse. Over for den grundtvigsk-koldske vægtlægning på det mytisk-historiske stod i 1800-tallet "bjørnbakske" skoler med hovedvægt på det faglige, opkaldt efter højskolemanden Lars Bjørnbak (1824-1878) i Viby ved Århus.

Indre Missions skoler kom til en generation senere og stod for en tredje linje. Deres særkende var levende kristen tro som udgangspunkt og mål. Der skulle lyde en klar kristen forkyndelse i undervisning og ved andagter, så de unge også fik hjælp til åndelig afklaring gennem deres højskoleophold. Derudover var der også plads til grundtvigsk-koldsk inspiration i form af fortælling og historie. Og ikke mindre plads var der til "det bjørnbakske" – altså det faglige stof, der i datiden typisk handlede om landbrug og husholdning.

Indre Mission ville ikke rejse friskoler for børn, men præge de offentlige skoler. I den kristelige folkeskole var det vigtigt, at man også i praksis havde lærere, der selv levede i den kristne tro og kunne formidle den videre. En troende skolelærer kunne også være

et stort aktiv for det åndelige liv i et sogn. Drift af kristelige seminarier var derfor en opgave, der lå lige til højrebænet for Indre Mission. I 1912 var der 26 seminarier i Danmark. Heraf var fire knyttet til Indre Mission og KFUM & KFUK. Man havde desuden en kristelig lærer- og lærerindeforening som netværk for lærere.

Frie skoler hos frie kirker

Først fra 1682 blev der åbnet mulighed for at danne et ikke-luthersk trosamfund i Danmark, og der opstod jødiske, katolske og reformerte menigheder i Fredericia og København. Efterhånden fik disse også lov at undervise sine egne medlemmers børn i egne skoler, omend mulighederne var begrænsede indtil religionsfriheden i 1849.

Efter at de grundtvigske friskoler havde tilkæmpet sig større frihed i 1855 og 1864, kom dette også ikke-lutherske trosamfund til gode. Blandt de kristne kirkesamfund uden for folkekirken blev den romersk-katolske kirke særligt aktiv på skoleområdet. De få katolikker i landet lagde megen vægt på at bevare deres børn inden for egen kirketradition, og derfor satte man stærkt på katolske skoler. Desuden så man en strategisk missionsmulighed i skolearbejdet. Kirkens

udenlandske medarbejderflok gav muligheder for sprogundervisning på højt niveau. Den Franske Skole i København var således drevet af franske nonner, og som én af landets bedste skoler tiltrak den mange fra folkekirken.

Skolerne gav i det hele taget katolikkerne en bredere kontaktflade, og nogle af skolebørnene er sikkert gået hjem og har virket som missionærer for den katolske kirkeform. I katolsk missionstænkning har driften af skoler altid været set som en meget vigtig missionsmetode. Sådan var det også i romerkirkens genetablering i det lutherske Danmark efter 1849, og de katolske skoler var nok den gren af friskolebevægelsen, der mest opfattede sig – og blev opfattet – som en missionsvirksomhed. Dette gav i 1800-tallet ofte sammenstød mellem katolske skoler og kommunernes skolekommissioner og folkekirkepræster, der var utilfredse med, at katolske skoler underviste lutherske børn. I Randers havde den katolske skole lutter elever fra folkekirken! Tiden var dog ikke længere til at forhindre dette.

I år 2000 var antallet af katolikker i Danmark vokset til at være større (33.000) end alle evangeliske frikirker tilsammen (32.000). De evangeliske frikirkesamfund havde i år 1900 til-

sammen 19.000 medlemmer, mod den romersk-katolske kirkes 5.000. Den udvikling har mange grunde, men forskellen i skolesyn må bestemte regnes som én af dem. Bortset fra enkelte undtagelser, fx nogle baptistskoler, viste de evangeliske frikirker dengang ikke nogen interesse for friskolevirksomhed. Formodentligt var det disse kirkesamfunds vækkelseskristendom, der gjorde forskellen. Vækkelsesbevægelser lægger vægt på personlig tro og omvendelse, og dette ses som resultat af levende vidnesbyrd fra person til person og af omvendelsesforkyndelse. Betydningen af skolens formidling af bibelhistorie og katekismusstof (dengang!) så man ikke i samme grad værdien af. Af nogle vækkelsesfolk opfattedes denne opdragelseskristendom faktisk snarere som en dødvægt af "ortodoksi" og "tung lære".

Den form for Indre Mission, som formanden Christian Bartholdy repræsenterede i årene 1930-1960 var meget fokuseret på vækkelse, omvendelse og den dertil hørende forkyndelse, mens han ikke prioriterede den sande lære højt og ikke havde nogen særlig interesse i skolevirksomhed. Han opfattede såvel Indre Missions mange højskoler og det store søndagsskolearbejde som liggende uden »»

»» for Indre Missions egentlige opgave. Med et sådant syn fra formandens side blev der ikke tale om nogen varm opbakning til Indre Missions skoler. Dette kan have været medvirkende til, at en del af Indre Missions skoler bevægede sig bort fra sit oprindelige udgangspunkt.

Det var også karakteristisk, at da de kristne friskoler begyndte at komme frem i 1970'erne kom initiativet her til oftest fra kredse, der var præget af den mere lærebevidste Luthersk Missionsforening. Eller præget af den bibelvækkelse, der gennem KFS havde bredt sig til nogle af den yngre generation i Indre Mission. Her så man betydningen af kristen opdragelse og solid undervisning i kristendom.

De kristne friskoler fra 1970'erne

Landsforeningen til oprettelse af kristne Friskoler blev stiftet i 1971. Det hang sammen med folkeskolens sekularisering. Kristendom og fædreland havde været bærende værdier i den offentlige skole, men især i 1960'erne var der sket en udtynding af denne arv. Symptomatisk forsvandt den kristelige formålsparagraf ("på kristen grund") fra Danmarks Lærerforening i 1965. Frem til 1975 var skolens kristendomsundervisning bundet til

folkekirkens evangelisk-lutherske tro og virkede i princippet som kirkens dåbsundervisning, men derefter skulle skolen *forberede eleverne til medleven og medbestemmelse i et demokratisk samfund og til medansvar for løsningen af fælles opgaver. Skolens undervisning og hele dagligliv må derfor bygge på åndsfrihed og demokrati.*

For hele friskolesektoren skete der en vending efter 1970. Indtil da havde skolereformer og stærkt øget resursetildeling bevidst sigtet på at gøre den offentlige skole til en folkeskole. Socialdemokratiet så folkeskolen som et vigtigt redskab til social udjævning og dannelse af et fælles samfundssind. Antallet af børn i private skoler (herunder de grundtvigske friskoler) var allerede faldet drastisk fra slutningen af 1800-tallet. I 1920 gik kun 12% i private skoler, og tilbagegangen fortsatte: 95% af danske børn gik i folkeskolen i 1970. Herefter begyndte udviklingen igen at vende: Man fik kristne friskoler, ideologisk baserede lilleskoler og lokalt baserede friskoler. De kristne friskoler blev især oprettet af kredse af forældre fra missionsforeningerne og de evangeliske frikirker.

Efterskolerne

Efterskoler var oprindeligt et kortvarigt kursus uden eksamen. Men i 1967 blev det muligt at afholde statsanerkendte prøver på efterskolerne. Da undervisningspligten forlængedes i 1972 til ni år, gik stort set alle efterskoler med på at tilbyde eksamener – de grundtvigske dog kun efter svære interne debatter. Efterskolerne blev således en integreret del af det danske uddannelsessystem. Mange kristne kredse så dette som en mulighed. Især organisationer i folkekirken: Indre Mission, KFUM og KFUK, LM, ELM, FDF og PPF, Blå Kors, Unge Hjem, Dansk Oase. Men også frikirker byggede egne skoler: Metodister, baptister, Missionsforbundet, Apostolsk Kirke, Pinsevækkelsen. De forskellige organisationer og frikirker har både set efterskolen som en kristen skolemulighed og som et led i at bevare sine egne unge inden for egen tradition.

I 1940'erne var ni af ti efterskoler grundtvigsk-koldske, og frem til 1970 havde næsten alle efterskoler en kirkelig tilknytning. I 2004 var 44% af danske efterskoler grundtvigsk-koldske, andre kirkelige retnings efterskoler udgjorde 26%, mens 30% var uden kirkelig tilknytning. 🌱